
Zakaj selitev Gradnika s papirja na zaslon

MIRAN HLADNIK, Ljubljana

Prispevek je poročilo enega od urednikov zbranega dela slovenskega pesniškega klasika Alojza Gradnika (1882–1967) o pobudah in razlogih za elektronsko izdajo pesnikovega opusa, o rezultatih in o težavah, ki spremljajo projekt.

PRISPEVEK JE ZASTAVLJEN BOLJ anekdotično kot problemsko. S Tonetom Pretnarjem sva sprejela uredništvo Gradnikovega opusa za zbirko slovenskih klasikov, ki jo je urejal France Bernik, leta 1982. Bila sva nizko na akademski lestvici, za sabo sva imela šele magisterij, vendar očitno dovolj objav, ki so vzbujale zaupanje, da bova delu kos. Odločitev za najin uredniški tandem je bila nenavadna, ker so bili uredniki Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev praviloma precej starejši in bolj izkušeni kolegi. Kritična redakcija je namreč dologtrajen in ne ravno cenjen posel, zato se ga eminentni literarni zgodovinarji, posvečeni velikim sintezam, niso radi lotevali; povpraševanje po urednikih kritičnih izdaj je bilo tedaj precej večje od ponudbe.

S Pretnarjem sva prekopirala Gradnikove pesniške knjige in objave v časopisju, poiskala kritike in prevode, pri njegovi vdovi našla množico rokopisov in drugega gradiva in ga začela prebirati, popisovati, izpisovati, kopirati in primerjati rokopisne in tipkopijske variante z objavljenimi. Tako sva napravila dve knjigi, ki sta izšli v letih 1984 in 1986.

Kot urednika sva zavzela do pesnikovega opusa ortodoksno stališče, ki je imelo dve kritični in vnetljivi točki. 1.) Če gre za klasika in njegovo zbrano delo v okviru edine slovenske znanstvene, kritične edicije, potem je treba upoštevati celotno pesnikovo delo: objavljene in rokopisne pesmi, vse variante, otroško poezijo in prevode. Pri prevodih se je izkazalo, da je bilo najino fundamentalistično stališče moteče, saj je prevodov pri Gradniku neprimerno več kakor izvirnega dela. Računala sva na nekako šest knjig izvirnega pesniškega dela, prevodov pa še nisva mogla količinsko

ovrednotiti, vendar sva se zavedala, da bi bila njihova ureditev življenjska zadolžitve. Vztrajala sva pri prepričevanju Bernika, naj v zbirko vključi vse prevode, čeprav se ni zdelo verjetno, da bova za ta zalogaj imela dovolj kondicije. Zagovarjala sva pač načelno stališče, po katerem bi bilo Gradnikovo *Zbrano delo* dolga desetletja nezaključeno, medtem ko je urednik zbirke načrtoval le objavo izbora najboljših prevodov in po njih uradni zaključek izdaje. 2.) Bolj konkreten spor se je rodil ob najini redakciji pesemskih besedil. Zasedrala sva se na stališču (morda bi ga lahko označili kot romantičnega), da urednik avtorja nima pravice popravljati: ne tipkarskih napak ne pravopisnih, kaj šele stilistično. Tega sicer nisva na široko razlagala naokrog, ker se nama je zdelo samoumevno, tako da je urednik zbirke šele pri korekturah 2. knjige leta 1986 zgrožen ugotovil, da je *sonce* v tekstu zapisano kot *solnce* in *česnje* kot *črešnje* in še nekaj takih podrobnosti. Zahteval je posodobitev najbolj kritičnih izrazov, izmenjali smo si nekaj ostrih pisem, prišlo je do spora, v katerem je zmagala volja glavnega urednika, nama pa ni ostalo drugega, kot da začasno prenehava z urednikovanjem.

Gradnik je potem stal sedem let do Pretnarjeve smrti in še sedem let po njej. Urednik zbirke medtem v javnosti, kadar je bil povprašan, zakaj Gradnik stoji, uredniškega spora ni omenjal, zato sem ob Pretnarjevi smrti objavil dokumentacijo o uredniških dilemah (Pred natanko desetimi leti: Dve pismi uredniku Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, *Slava* IX/1 (1995/96): 38–40). Po tem so se načelna stališča obrusila, tako da sem nazadnje Francetu Berniku obljubil, da bom delo nadaljeval in dokončal sam.

Še preden je prišlo do dogovora o nadaljevanju Gradnika v tiskani ediciji klasikov, sem nameraval pripraviti naslednjo knjigo samo za objavo na spletu. V ozadju odločitve je tičalo naslednje razmišljanje. Prvič se je zdelo, da bo Gradnikov opus tako sploh obvladljiv, saj na izdajo kompletnega dela, vključno s prevodi, ni bilo mogoče računati. Drugič je alternativni medij obetal lažji in preglednejši zapis številnih pesemskih variant. V knjigi so bile namreč s tem težave. S Pretnarjem sva »izumila«
tabelarni zapis variant: na navpični osi številke verzov, na vodoravni osi rokopisne, tipkopsne in objavljene variante.

Str. 194. *Maja in meč.* – Prvi natis: PM 29–30. R (2. 1. 1944 ob 6h zjutraj v postelji), Rk, T (kopija, v drugem, paginiranem snopiču, vendar brez paginacije), Tc, IDAG.

Verz	R	T	Tc	IDAG
1		samo		
2		rokáh		
3	ubojíce.	ubojíce.	ubojíce.	
5	Svetál in zal se ves bliščičš,	Svetál in zal se ves bliščičš,	Svetál in zal se ves bliščičš,	
6	kívi	kívi	kívi	
8	posvečéni	posvečéni	posvečéni	posvečéni

Dokler so bile razlike majhne in njihovo število tolikšno, da so šle variante v eno vrsto, je še šlo, pri dolgih pesmih z velikim številom variant pa je bilo treba tabelo obračati pokonci, jo prelamljati po straneh ali se celo odpovedovati manj pomembnim variantam. Pri prvih dveh knjigah, ki sta bili še v svincu, je stavec zaradi tega izgubljal živce; komaj si še lahko predstavljamo, kako naporno delo je bilo to. Tretjič: spletna objava je pomenila obet večje uredniške svobode in eleganten izogib uredniškim dilemam. Nehierarhično spletno okolje je omogočalo objavo originalnega, pravopisno nepopravljenega teksta kot ene izmed enakopravnih variant.

Četrtič: Spodbudno je delovalo, ko so se v diskusijskem forumu Humanist (<http://www.princeton.edu/~mccarty/humanist/>) in drugod po internetu začela pojavljati poročila o sorodnih redakcijskih prizadevanjih: o elektronskih izdajah rokopisov in označevanju tekstovnih variant. Tam sem septembra 1999 zastavil vprašanje, kako besedilo tehnično pripraviti za objavo na zaslonu, in od Johna Unswortha, Primoža Jakopina, Tomaža Erjavca in drugih dobil vrsto koristnih napotkov. Na splet sem za zgled postavil eno pesem, ki je izrabljala modo *pop-up* okenc, v katerih so se pri prehodu kazalca čez verz pojavile variante tega verza. Bile so še druge posrečene, vendar neizpeljane ideje: da bi bralec variante gledal »palimpsestno«, to je tako, da se na njegovo željo postopoma odkrivajo ali skrivajo pod izbranim besedilom.

Petič: avtorska zakonodaja. Sredi 90. let se je zlasti v ameriški akademski javnosti okrepila debata na temo avtorskih pravic. Spodbudila jo je zakonodaja, ki je začela posegati tudi na področje avtorskih del v elektronski obliki in ki so jo občutili kot ogrožanje temeljne človekove pravice biti informiran (nekaj več o tem v *Praktičnem spisovniku*, 2002; http://www.ijs.si/lit/sp_oap.html-12). Izhod iz stiske je pomenila uveljavitev interpretacije, po kateri obstaja rezervat, v katerem ima zakon omejeno

veljavo, to je akademska sfera. Osnovno merilo za presojo, kdaj so avtorske pravice (to so pravice do razmnoževanja, predelave in izvajanja del) kršene, je potencialna finančna škoda lastnika avtorskih pravic. Na področju izobraževanja in raziskovanja naj bi do take škode ne prihajalo, zato je obveljalo, da za obravnavo teksta v razredu ali objavo v raziskovalne namene avtorjevo izrecno privoljenje oziroma kompenzacija v obliki honorarja nista potrebna. Sodna praksa po svetu ne pozna velikih sporov, ki bi izhajali iz zlorabe avtorskih pravic v akademskem svetu. Elektronsko izdajo Gradnikovih pesmi v spremstvu množice opomb sem razumel kot raziskovalni projekt, zanimiv pač samo za znanstveno zainteresiranega akademskega bralca, povrhu pa sem jo imel za varianto in nadaljevanje tiskane izdaje, za katero so bili teksti, kakor sem zmotno mislil, lastniku avtorskih pravic že plačani. Počasi se je pokazalo, da bo elektronska izdaja precej drugačna od knjižne in jo bo Cobiss moral voditi kot samostojno enoto, zato sem za dovoljenje za objavo povprašal dediča. Po smrti druge Gradnikove žene Francke sta bila lastnika pesnikovih rokopisov dva: sin iz njenega prvega zakona Borut Jeras in sin iz Gradnikovega prvega zakona Sergij. Borut Jeras je kmalu umrl, formalno je lastništvo za njim prevzela njegova žena, akademikinja Lidija Andoljšek, ki pa je, tako kot že prej njen pokojni mož, dejansko lastništvo prepustila Sergiju. Pred kratkim je umrla tudi Lidija Andoljšek in lastnik avtorskih pravic je zdaj samo Sergij Gradnik.

Najprej sem dal pretipkati vse Gradnikove pesniške zbirke v računalnik. Dela sem se lotil takole. Z dovoljenjem dediča sem postavil na splet nekaj pesmi iz *Včernih studencev*, brez dovoljenja pa še povezave na vse ostale (http://www.ijs.si/lit/grad_toc.html-l2), pač v misli, da povprečen Gradnikov občudovalec ne bo znal do njih, da bo obisk teh strani majhen in ne bo škodoval kupovanju Gradnikovih knjig. Ko je Sergij Gradnik zahteval, da objave umaknem, sem to seveda takoj storil, tako da sem zbrisal povezave na besedila. Ker sem bil površen, se je ena izmed stranskih poti do tekstov ohranila, kar je poglobilo zamero med pesnikovim sinom in urednikom. Po grožnji s sodnim pregonom sem napako brž popravil in danes Gradnika na spletu ni. Je pa po njem povpraševanje, ki raste sorazmerno s stopnjo elektronske pismenosti med bralci slovenske klasične poezije. O razlogih za togo držo dediča avtorskih pravic ne bom razglabljal, svoje stališče pa lahko pojasnim s simpatijo do tiste struje v naši civilizaciji, ki se v skladu z osnovno človekovo pravico biti informiran zavzema za prost dostop do kulturne dediščine in do znanja nasploh.

Idejo o elektronskem Gradniku je ponovno obudil raziskovalni projekt elektronskih klasikov (Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva), ki ga je pri ministrstvu prijavil ZRC SAZU in ga vodi Matija Ogrin, vsebuje pa

za začetek tri Slomškove pridige, Zoisovo korespondenco in Gradnikovo zbirko *Pesmi o Maji* (<http://nl.ijs.si/e-zrc/#gradnik>). Sam sem za ta namen iz tiskane tretje knjige Gradnikovega *Zbranega dela* (2002) izbral in pripravil besedila, opombe ter spremno besedilo, programiranje pa je bilo v rokah Tomaža Erjavca. Za *Pesmi o Maji* sem se odločil, ker je to njegova najtanjša in najbolj obvladljiva zbirka.

V principu se elektronska redakcija od knjižne kritične ne razlikuje. Osnovna organizacijska enota je še vedno pesniška zbirka, čeprav se pri preskakanju z variante na varianto zazdi, da so te enakovredne. Izbrana varianta je pred bralcem v celoti, s klikanjem povezav na druge variante pa lahko hitro ugotovi, v katerih verzih je prišlo do sprememb: te so namreč označene z drugo barvo oz. s kurzivom.

Pravopisnega posodabljanja je bilo malo: *črešnje* je bilo treba popraviti v *česnje* samo štirikrat, *solnce* pa Gradnik ni več zapisoval. Popravljeni so bile redke tiskarske napake, zlasti manjkajoči narekovaji ali zaporedje narekovaja in končnega ločila. Bralec se lahko sam odloči, ali si bo ogledoval originalno varianto z napakami ali pravopisno popravljeno varianto besedila. V opombnem delu so zbrani najprej podatki o nastajanju zbirke in odmevih, v glavnem o kritikah, potem pa sledijo podatki o variantah, prevodih, uglasbitvah, o genezi in recepciji posamezne pesmi. Pesmi so opremljene z razlago manj znanih besed (dialektalnih, starinskih) in realij, ki niso več predmet splošne vednosti: z biografskimi podatki o osebah, ki jim je pesem posvečena, o zgodovinskih dogodkih v ozadju ipd.

Označevanje pesnikovih posegov v besedilo, kakor se kaže skozi različne variante tipkopisov, rokopisov in objav, je v elektronski izdaji preglednejše kot v tiskani. Pri tisku je bilo treba varčevati s prostorom in so bila zato v variantah označena samo tista mesta, ki so se od izbranega teksta razlikovala, z minimalnim kontekstom (besedo spredaj ali zadaj), ki je bralcu pomagal pri orientaciji. Ohranile pa so se oznake za pesnikove posege v besedilo:

[]	prečrtano
[>]	nadomeščeno z (včasih zapisano čez staro, včasih nadpisano)
nnn	nejasno
[nnn]	nejasno zaradi črtanja
[??gubi]	deloma nejasno
< >	vrinjeno brez prečrtavanja
/ /	domnevno

Ker pedantno prevajanje vseh rokopisnih posegov v tipografsko obliko v posameznih primerih vodi v nepreglednost in vzbuja dvome v smiselnost takega početja, se zavzemam za to, da bi elektronska izdaja predstavila rokopisne variante tudi s fotografijami, s katerih bo razvidno, katero besedo je pesnik prečrtal, kje je samo s številkami označil spremenjeni besedni red in ali je popravek vrnil med vrstice ali je z njim kar nadaljeval vrstico. Take slikovne spremljave zaenkrat ob tekstih še ni. Sam sem sicer z digitalnim aparatom rokopise in tipkopise poslikal, da sem jih nato lahko v miru prepisal oz. primerjal, vendar so posnetki za objavo na spletu neprimerni; za profesionalno fotografsko reprodukcijo bo treba investirati več znanja, časa in sredstev. Kogar bo natančneje zanimalo Gradnikovo spreminjanje besedila, bo tudi potem, ko bo njegov opus dostopen preko spleta, še vedno moral po informacije k rokopisu. Prav vseh detajlov namreč tudi elektronska izdaja ne bo mogla upoštevati, npr. sprememb teksta v korekturah, kjer je težko ločevati med popravki, ki zadevajo avtorjevo kreativno dejavnost, in med tistimi, ki le odpravljajo tiskarske napake.

Tipkopisi Gradnikovih pesmi so reproducirani tako, da so vejice, vprašaji, klicaji in pike v skladu s pravopisom vedno levostični, čeprav je v predlogi pred njimi pogosto, vendar ne vedno, presledek. Odpravljen je tudi desni presledek pri začetnem narekovaju in levi presledek pri končnem. Vztrajati pri nasprotnem je nesmiselno tudi zato, ker niso vsi tipkopisi Gradnikovo delo, ampak je pesmi dal v kopiji pretipkati drugim ljudem in je potem za različne objavne priložnosti vanje vnašal spremembe. Akcenti so bili v tipkopise naknadno postavljeni z roko, vendar tega redakcija večinoma ni interpretirala kot vrinjanje ali kot popravek, enako tudi ne popravljenih očitnih tipkarskih napak. Čeprav se zdi opozarjanje na spremenjena ločila in akcente v variantah včasih drobnjakarsko, sva se s sourednikom zanj odločila zato, ker je Gradnik akcentom posvečal vztrajno pozornost. Pri stavljenju ločil in naglasov je bil pogosto negotov in jih je v prepisih rad popravljal; izbrano besedilo in variante kolikor mogoče dosledno razkrivajo njegove tovrstne ustvarjalne dileme. Gradnik vejic ni stavil toliko po pravopisu kot po posluhu. Njegovi posegi v tipkopise so dokaz, da sta se mu interpunkcija in akcentuacija zdeli pomembni. Gradnikovo skrb za pravopisne »drobnjarije« dokumentira naslednje pismo Mihi Malešu iz Zagreba 3. novembra 1939, ki se nanaša na objavo pesmi *Davno že v grobu si ...* (za zbirko *Zlate lestve*) v Maleševi reviji *Umetnost*:

V moji zadnji pesmi bi morala stati vejica za besedama »materjo mojo«. Pri korekturi je izpuščena. To moti smisel, ker bi kdo mogel misliti, da sta ti dve besedi v zvezi z naslednjimi, medtem ko sta v zvezi z besedo »mirila«.

Urednik kritične izdaje bi mogel biti ob Gradnikovih zadregah z vejicami bolj odločen in bi jih tam, kjer gre za evidentne napake, lahko popravil, če ga ne bi zavezovalo ravnanje drugih dosedanjih urednikov Gradnikovega dela, ki so sicer avtorja pripravili do nekaterih sprememb besedila, očitne manjkajoče vejice pa pustili kar pri miru, kljub dejstvu, da so bile izdaje namenjene tudi poljudnemu sprejemniku in šolski rabi.

Redakcijsko poenotenje (tako na papirju kakor na zaslonu) zadeva naslednje grafične elemente: velikost in postavitev naslovov ter podnaslovov, številčenje pesmi v ciklu, imena »govorečih« v dialogiziranih pesmih, oznake, komu so posvečene, na koncu pesmi ter avtorjeve lastne opombe na koncu zbirke. Naslovi pesmi so po tradiciji v verzalkah, pri čemer se včasih izgubi razlika med malo in veliko začetnico (npr. *Noč vseh svetih v Brdih* : *Noč vseh Svetih v Brdih*). Zaporedne številke pri oštevilčenih pesmih so poenoteno arabske in brez vrstilne pike. Podatki o prevodih in opombah k posameznim pesmim so nanizani v zaporedju izhajanja, rokopisni pa pridejo na konec niza. Med ponatisi posameznih pesmi so navedeni praviloma samo tisti v času pesnikovega življenja, kjer je mogoče predvidevati, da se je z objavljeno obliko strinjal, in pesmi v antologijah. Strani v miniaturni Cankarjeve založbe niso navedene, ker je bilo več različno paginiranih izdaj, pa tudi sicer se ta redakcija ne razlikuje bistveno od one v *Harfi v vetru*.

V urejeni Gradnikovi zapuščini in v katalogih (shranjena je v rokopisnem oddelku NUK-a pod signaturo Ms 1398; vsebina zapuščine je popisana v publikaciji *Katalog rokopisov Ms 1385 – Ms 1470* (NUK, 1999) in v internem elektronskem seznamu ter tako pripravljena za nadaljnje študije) so prišli na dan še nekateri ponatisi in uglasbitve pesmi, ki jih v času nastajanja prvih dveh knjig ZD nisva poznala. Presenetljiva je ugotovitev, da je Gradnik kljub očitani mu neblagoglasnosti oziroma okornosti izraza med glasbeniki eden bolj priljubljenih. Prav mogoče je, da je zunaj razvida ostala še kakšna uglasbitev, zlasti če ni bila objavljena. Pred časom je kustosinja v Etnografskem muzeju Slovenije v hišnih arhivih našla nepoznano varianto Gradnikove pesmi *Sejem v Medani*. Pesem niti ni bila objavljena. Ker jo spremlja zanimiv komentar, bi ga bilo na vsak način treba vključiti v Zbrano delo, ki pa je že izšlo, ponatisa pa si ne obetamo. Edino možnost za hitro dopolnjevanje pomeni elektronska izdaja.

Perspektive. Zaradi prepovedi objave ni prišlo do dokončne redakcije elektronske izdaje *Pesmi o Maji*. Nedorečena in nedosledna je ostala uporaba barv na zaslonu. Predlagam enotno obravnavo sprememb, ki naj se vse pojavijo na obarva-

nem ozadju, kar bo razvidnejše od uporabe barvnega fonta. Uresničena niso tudi še slikovna in zvočna dopolnila besedilnega gradiva. Uglasbene so bile sicer redke izmed *Pesmi o Maji* (pa še tistih ni mogoče vedno najti), pri drugih Gradnikovih zbirkah pa je bilo uglasbitev veliko in elektronska objava kliče po prezentaciji njihovih izvedb oziroma snemanju ohranjenih izvedb. V načrtu so tudi povezave v opombnem delu izdaje. Tam, kjer je zdaj samo bibliografski podatek o prevodu, se bo bralec lahko priklikal do samega teksta prevoda v tuji jezik. Stvarne opombe bodo opremljene s povezavami na ustrezno slikovno gradivo. Npr. v komentarju h Gradnikovi *Smučarski* bo bralec našel fotografije Gradnika na smučeh in Šantlovo karikaturo Gradnika na smučeh. Tam, kjer ima Gradnik serijo pesmi o Tavčarjevih (pisatelju Ivanu, gospe Franji, vnukoma Ivanu in Igorju), bo bralčevo radovednost potešila povezava na že obstoječe spletne informacije na to temo oziroma bo treba te informacije na splet šele postaviti.

The migration of Alojz Gradnik's poetry from paper to monitor

MIRAN HLADNIK, Ljubljana

The paper presents a report by one of the editors of the collected work of the Slovene classical poet Alojz Gradnik (1882–1976) about the motives and reasons for the electronic edition of the poet's opus and about the results and difficulties that have accompanied the project. The arguments for creating a critical edition in electronic form are: 1. the large volume of poet's opus, particularly his translations of prose books, the print of which would endanger the finances of the project, 2. the numerous variants of poems that are difficult to present in a printed form, 3. the attractive examples of similar textological enterprises abroad, 4. the possibility of a broader reception, wider and immediate response and the continuous supplementing and correcting of the edition, 5. the promise of fewer difficulties with the copyright owner, and 6. the possibility of avoiding the conceptual editorial dilemmas that burdened the printed edition. It has become clear that the most problematic point was the legal side: the mistrust of the copyright owner towards the new medium, the consequence of which was the fact that the test website of the electronic edition of Gradnik is not yet available on the Internet.